

ИРЕНА ГРИЦКАТ (Београд)

ЗНАЧЕЊА АФИКСАЛНЕ ГЛАГОЛСКЕ ДЕМИНУЦИЈЕ

Сређином тридесетих година Радосав Бошковић је веома успешно одбранио дисертацију *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, те постао један од најмлађих доктора науке о језику у нашој земљи, дотада и после тога. Дисертација је штампана 1936. г., и није ни до данас изгубила своју вредност, која јој је, иначе, у периоду после објављивања била мериторно признавана.

Његово интересовање за проблеме суфиксације се наставило, па је он, између осталог, препоручио својој ученици да се позабави специјално глаголским суфиксима. Тај је савет резултирао расправом *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXI/1—4, 1955—1956, стр. 45—96. Проучавање се ту свело на наш језик, а проширило се и на префиксе и инфикс *-ну-*, пошто су у разматрање биле узете релевантне значењске измене у глаголима (пored структурних, у првобитној Бошковићевој препоруци везаних једино за суфиксацију). Проблематика глаголске деминуције била је узпред спомињана, и пре тога и касније, у општим граматичким делима одн. у ширим лингвистичким размишљањима; пре наведеног рада из 1955—1956. г. ова питања била су код нас посебно проучена само једном, стотинак година раније, у студији Буре Даничића *Српска деминуција и аугментација*, Гласник Друштвава српске словесности XII, 1860. г., у извојеном одељку. Бошковићева замисао испала је, дакле, добро нађена и подстицајна.

Проучавање у овој доста ограниченој области језичке манифестације ишло је укорак са другим разрадама лингвистичких сазнања. У међувремену су испитивани многобројни аспек-

ти саме семантике глагола као врсте речи, исто тако и адверби у служби глаголских модификатора (са сродним појавама), уз шта треба споменути и јављање социолингвистичких прилаза језику. Овај развој припомаже и инспирише да се на нове начине осветљава појава деминуирања глагола, њиховог „умањивања“, како нам не сасвим прецизно сугерира општеприхваћени граматички термин.¹

Сличност између деминуције глагола и деминуције именица (придева, прилога) доста је блиска што се тиче употребљених морфолошких средстава, али је аналогија сасвим условна када је реч о семантичким исходима. У кругу збивања која су везана за саме глаголе знатна сличност се може утврдити између оваквих творбених модификација одн. њихових резултата, и начелно подобних за упоређивање адвербијалних које се уносе у глаголска значења или се додају уз њих. Подразумевају се искази о модификацијама „саучесника“ глаголских радњи, тзв. аргумената како се они називају у неким специфично усмереним расправама; затим, искази о инхерентним и адхерентним модификацијама радњи, као и изражавање става према радњи од стране говорника, при чему се модификована семантика радње схвата као спореднија чињеница.

Од анализа творбеног материјала уграђеног у поступак глаголског деминуирања² ишло се, дакле, све више ка рашчлањавању семантичких, стилских, психолошких и социолингвистичких чинилаца који се очитују приликом употребе овако преиначених глаголских речи. У радовима о овој теми, додуше сасвим малобројним, све се јасније уочавало да ту не настаје само ново објективно значење (такво које спада у модалитете неодвојиве од глаголске радње), него се испољавају и казиви начини извршења радње, испољавају се услови употребе те нове речи и посебан циљ њене употребе. Појава деминутивних суфикса нашла се уроњена у проблематику различитих конотативних момената, чак у питања стила, „додатка на казано“.

¹ Јасно је да радња не може бити већа или мања онако како то може да буде предмет. Уколико се ради о дељењу, цепкању, „дискретизирању“ временске димензије у радњи, наше су некадашње анализе показале да је итерација тек последица која наступа при стварању већине тзв. деминутивних глагола; затим, да се та деминуција постиже такође семелфактивношћу, моментализацијом. С друге стране, Даничић је осетио неку меру умањености, нпр., у глаголима *возати*, *носати*, који за Вука нису деминутивни (у Вуковом Рјечнику *возати* је протумачено исто као *возити*; *носати* = *umhertragen*). Даничића је језичко осећање упутило ка деминуцији због чињенице да се сама итерација (овде: тамо-амо, више пута) механички асоцира са некаквим умањењем, због њихове евидентно честе повезаности.

² На том ступњу, са корисним класификацијама, задржао се рад И. Жиберг, *Прилог познавању глаголске деминуције у српскохрватском језику*, Прилози проучавању језика 18, Нови Сад, 1982, 79 — 85.

У заметку се може већ код Даничића наћи идеја о томе да се у деминутивним глаголима не садржи једино значење деминуирања: Даничић примећује да се истим наставком може постићи и умањење и увећање (о.с. 499), а то ће рећи да играју улогу и елементи ван дате морфеме. У споменутом раду из 1955—1956. има на много места говора о атенуативности, тј. о најблажем степену деминуције, о нијансама неважности, недорешености, нетипичности, неспретности у извршавању радње, о посматрању радње с презиром или са симпатијом, о тешко одредивој експресивној ноти која се појављује у деминутивном глаголу (*гуритати*) итд. У свом кратком прилогу посвећеном афиксу *-ол-* Д. Петровић подсећа на призвук безначајности радње, при чему из такве квалификације, вели он, проистиче и говорников пејоративни став.³ Најзад, упознали смо се са успешним дипломским радом (у рукопису) Т. Шикопарије, обрађеним у Новом Саду 1985. г.: *Повезаност између реченичних аспекти деминутивних глагола*, чији наслов довољно говори сам за себе.

Овом приликом смо пробрали суфиксирание глаголе скупљене у нашем раду из 1955—1956. г., и то само међу онима у којима стоје најчешћи елементи, *к* и *ц*: самостално употребљени, спојени у истој интерпозицији, комбиновани (један или оба) са вокалима, и као трансформи завршних коренових сугласника у глаголима. Показало се да чак и само ова два формална средства у оквиру наше проблематике могу да усмере значењске измене веома различито — разумљиво, у спреси са другим елементима. То је подстакло да се на нов начин класификују одговарајуће глаголске речи.

Стварају се нови глаголи, који

I. 1. указују на интерну модификацију различитих чланова исказа везаних уз глаголе у реченици, и самих глагола;

2. поред интерне модификације, изражене или потиснуте, указују на екстерну модификацију реченога, што ће рећи да се над новим творевинама надграђује мање или више екстравербални, интерпретативни моменат;

II. поред могућих и већином присутних елемената из *I*, упућују на то да је говорник заузео одређени став према радњи (и према њеном контексту).

I. 1. Случајеви интерне модификације, у начелу, подлежу објективном дефинисању у том смислу да они саопштавају о квантитативним модалитетима било како уграђеним у радњу (квантитет у просторном, временском или акустичком смислу). Они се могу поделити на даље подгрупе.

³ Један тип глаголске деминуције у српскохрватском језику, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XVI/2, 1973, 205 — 207.

Ту се, најпре, говори о три (колико смо нашли у грађи) могуће оријентације радње: а) на субјекат радње, б) на објекат радње, в) на инструмент радње — у сва три случаја се исказује да су они мањи од уобичајене, неутралне представе о њима, да су мали.⁴ Даље, дају се саопштења о начинима вршења радње: г) радња се врши на разним местима, померајући се, у разним правцима, тамо-амо, испрекидано, д) радња се врши у кратким одсечцима, у трзајима, тренуцима, Ђ) радња се врши у неједнаким временским размацама, повремено, е) радња се врши умањеним интензитетом у акустичком смислу, тј. тише од уобичајене представе о њој, или тихо.

2. Екстерни значењски моменти махом се додају некој од напред показаних измена. То су примери који примаоца саопштења наводе на закључак да се радња вршила у одређеном психичком стању или са неком интенцијом. Радња се може вршити: а) овлаш, невешто, нехајно, б) нервозно, в) прикривено, кришом, г) ненаметљиво, скромно, дискретно, д) ради одвраћања пажње, ради заваривања другог, понекад себе, Ђ) недобронамерно, е) изазивачки, узнемиравајући некога.

II. Каткада говорник интерпретира мање саму радњу, а више властити став према радњи. Настају случајеви:

а) о радњи се говори уз ниподаштавање, подсмех, иронију,

б) говори се с дететом или о детету, тепајући, са емоцијом која је специфична за такву прилику.

Види се већ, и поново наглашавамо, да у овој области има поклапања и преплитања која се не могу прецизно утврђивати у свим случајевима. Семантика зависи и од значења основних глагола и од контекста, о чему ће даље још бити речи. Врло је тешко одређивати колико у ком случају контекст доприноси оним значењским сферама које смо овде оцртали. Углавном, идући редом по изнетим групацијама, шири контекст, онај који је даљи од деминуираног глагола, постаје све значајнији.

Прелазећи на класификоване примере, скрећемо пажњу да смо их давали не интегрално, како су били налажени у изворима, него у минималном дистинктивном обиму (према властитој оцени), по азбучном реду глагола у свакој групацији (али не по још тананијим преливима, које смо напред назначили; такође не по морфемама), и само с именом писца (извора). Ближи подаци се могу наћи у нашем помињаном раду, као и

⁴ Субјекат, објекат и инструмент управо су аргументи комуникативних целина према споменутом теоријском становишту. — Наведене „оријентације“ могу се упоредити, *mutatis mutandis*, са запажањима М. Ивић везаним за оријентисаност прилошких речи: Renata Grzegorzycykowa, *Funkcije semantyczne i skladniowe polskih przyslowkow...* [приказ], Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/1, 1977, 241 — 244, И., *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог XXXIV, 1978, 1—16.

у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (под датим глаголом), одакле су највећим делом и били своједобно поцрпени. Из тог речника је узето и неколико нових примера.

1. 1. Интерна модификација.

а) Указује се, експлицитно или имплицитно, на субјекат малих димензија:

бацакале се рибице (Г. Јањушевић); трн и бојика... не мирише већ бојка (из Нове Зете 1890. г.); мишић пребуца под столом (из Босанског Грахова); миш грицка даску (Ј. Лазаревић); с једне стране дишка се брежуљче (Ј. Ј. Змај); жуборка поточић (Ј. Веселиновић); кос је звиждукао весело (Н. Манојловић-Рајко); крескају свјетлице [свици] (Н. Беговић); детлић куцка (Ј. Веселиновић); врапчић поче леткати (В. Петровић); младунци летуцају по гранама (Р. Облачић); мухе летуцају (М. Беговић); лизукала је као маче (Конст. Борђевић); малени језичићи [ватре] лискају (Св. Ђоровић); увојци лупкају по врату (Мил. Ристић).

б) Указује се, у истом смислу, на објекат малих димензија:

море је бацакало искре и звездице (В. Дежелић); биркали су зрње (Ј. Билбија); грицкају понеку травку (Ј. Веселиновић); ћелкају мале шипчице (С. Ђоровић); кришка гранчице (Ј. Николић); штупкају и ломкају парчиће хлеба (из Буковице); тескам, а од моје сјекире... тихо одилази (Х. Кикић).

в) Указује се на инструмент малих димензија:

куцукајући кроталима [ударалке, инструмент налик на дрвене шкољке] (А. Тресић-Павичић).

г) Радња се врши на разним местима... (в. напред):

краве неће редом да пасу, него биркају (В. Живојиновић-Масука); возикао тамо-амо (И. Цепелић); гусјеница врта главом тамо-амо (Ј. Туроман); на шапи је клискала сува, збрчкана кожаца (В. Петровић); говораше... а све копка и тражи по дубокој кеси (Д. Шимуновић); лекар је куцкао, пипао, прозрачио рендгеном (Ј. Поповић).

д) Радња се врши у кратким одсецима... (в. напред):

море се лелуја, а по њему се гипкају траци сунца (К. Трифковић); стао звиждукати хладан јесенски вјетар (Д. Шимуновић); куцака сат (М. Марковић).

ђ) Радња се врши у неједнаким временским размацима... (в. напред):

гости гуцајући разговараху живо (А. Шеноа); свирачи немају мира, диркају жице на ћеманетима (М. Сретеновић); пиштољи пуцаху и зрна звиждукаху (Ст. Новаковић); у том седењу и гледању поче се јавкати умор (М. Б. Милићевић); јецкамо и пијучкамо (Змајева збирка речи из разних крајева);

мастиљаву оловку је лискао нечији језик да боље обоји (Д. Буровић); сједи код ватре и лошка гранчице (нар. пиповетка).

е) Радња се врши тише или тихо:

ту је кашљуцала слабашна дама (А. Шеноа); црквењак куцука у једно мало звоно (В. Врчевић).

2. Екстерна модификација.

а) Радња се врши овлаш... (в. напред):

послове много возака, мјесто да на вријеме сврши (из Црне Горе); лагани вјетрић једва диркао зелене врбе (Ј. Бенешкић); немоћан старац... суморан нешто дјелка, као да би имала бити жлица (Б. Будисављевић); стаде прстом копкати по пепелу који се одавно угасио (Ј. Ивакић).

б) Радња се врши нервозно:

отац се вргао, као да га нешто коље или боде (Б. Будисављевић); свакоме треба да ради оно што му одговара: једнима покрет, другима да прикцају перо (Б. Босић); нестрпљиво су копкали чилаши (В. Петровић); лупкала нестрпљиво вршком десне ноге (В. Лукић).

в) Радња се врши прикривено, кришом:

Караборђе се крио и веркао по крајини (В. Караџић); испод биљца вирка како жена ложи ватру (Ј. Барковић); кад људи о чему говоркају, нешто је у ствари (М. Стојановић); он кашљуца, даје знак суиграчу (В. Јелић); муза се обзирајуца, изговара, тражи (Ј. Ј. Змај); црнкају се по гори зеленој црне капе кроја бугарскога (О. Утјешеновић-Острожински).

г) Радња се врши ненаметљиво... (в. напред):

како ми тамо живуцате? (С. Крањчевић); живуцкали ми тако, добро (А. Ковачевић); и мајка и дете јецкају. Радојка га кроз сузе пољуби (Ј. Веселиновић); љуљкају се лаки ваљи (М. Митровић).

д) Радња се врши ради одвраћања пажње... (в. напред):

гурка писма у њедра (Св. Ђоровић); залогаји су били горки, а ваљало их је гуцати, мучати и трпјети (И. Ђипико); Владика црногорски тек се само јавкао Караборђу, а озбиљне и истините своје погледе обраћао је на море (Л. Баталака-Арсенијевић); изреке сам крадуцкао из Светог писма (Б. Нушић); дериште је лагуцкало да би начинило лепши утисак (Ј. Поповић).

ђ) Радња се врши недобронамерно:

сав свијет ме с њиме драшка и боцка (Ј. Козарац); људи нам нису наклоњени, говоркају (Ј. Броз).

е) Радња се врши изазивачки... (в. напред):

часови у школи, кад се смије до миле воље галамити, кад се боца иглом (Н. Симић); осећао је како му то помало дра-

шка сујету (Д. Буровић); драшкао га је особито глас, низак, топао (Вј. Калѐб).

II. а) О радњи се говори уз ниподаштавање... (в. напред):

возака се возом у првој класи (Б. Посић); робови гледају своје патриције како се возикају (М. Крлежа); глацала се не глацала — за мог сина неће (из Босне и Херцеговине); прије револуције национална свест је дремуцкала (Е. Цар); сви сједе, куцкају у писаће машине (М. Ловрак); „валцер сувог лишћа”, који је песник волео да лупка на клавиру (М. Борђевић); изједаш се жив што ниси више млад, да девојке љупкаш (И. Великановић); има важнија посла, него поред жене седети и љупкати се с њом (Ј. Ј. Змај).

б) Говори се с детедом или о детету... (в. напред):

нена ће ти бајкати мало, па ћеш оздравити (Борјановићева збирка речи из разних крајева); тетоши дједа несташка и вирка му у очице црне (М. Беговић); стари је љуљкао [унуче], тепао му (И.); сваки час љупка дете у колевци (Змајева збирка речи из разних крајева); да га баба носика, у колима возика (Р. Кошћутић).⁵

Са гледишта са којег је доведе анализирана грађа још је теже разврставати префиксирани деминутивне глаголе. У њима се укрштају садржаји глаголских речи са садржајима префикса — а ови други су истовремено и доста бледи у датим творевинама, и ипак знатно више снабдевени препознатљивим значењима и нијансама, него напред размотрени *к* и *ц* са својим комбинацијама. У таквим глаголима може још бити интерполиран инфикс *-ну-* (*причекнути*), могу им бити додати суфикси (*продремкати*), а на настала укрштања надовезују се, природно, интерне и екстерне модификације које се и оваде добијају, између осталог, помоћу контекста и шире конституције.

Донекле слично вреди и за глаголску деминуцију помоћу самог инфикса *-ну-*. Једнократно извршење (*гуднути*) или један тренутак у иначе трајној радњи (*гуднути*) повезују се са представом о деминуцији путем ове морфеме, тако да имамо деминутивно *завирнути*, *прелетнути* према већ перфективном *завирити*, *прелетети* (којима, дакле, *-ну-* не може служити за перфектизацију, већ служи једино за „умањивање“); имамо деминутивно *лацнути* (= лизнути) према којем није засведо-

⁵ У споменутом раду Т. Шикопарије налазе се разноврсна тумачења, скупљена од тестираних ученика, поводом двадесет деминутивних глагола; тумачења су, поред објективне лексичке семантике, из области психолошког и социјалног прилаза (у вези с афективним стањима, необавезношћу реченог, несигурношћу информације, говорном стратегијом итд.). Ово такође припада екстерним модификацијама, као и сфери „заузетог става“ према радњи.

чено *лацати.⁶ Инфиксација се врши и у суфиксално већ деминуираним творевинама (*гуцнути* < *гуцати*; инфикс иза суфиксног елемента).

О неком историјском редоследу у припајању афикса основним глаголима — кад има више од једног афикса — не може се говорити са системском тачношћу.

Појаве ових двеју афиксација заслужују да постану предмет посебних семантичких анализа.

Општи поглед на трабу води ка одређеним закључцима. Творевине које се зову деминутивни глаголи (а које нису увек само то) добијају своје значење:

а. од значења основних глагола,

б. од значења афиксних морфема (које у језику, иначе, варирају између претежно структуралних и претежно семантизованих средстава⁷),

в. од непосредно датог контекста (нпр., *детлић куцка* — *нестрљиво куцка прстом*),

г. од ширег контекста и конституције.

При томе, од једног до другог таквог чиниоца пружају се или се не пружају везивне нити: понеки од глагола не може примити уза се неки од јаче семантизованих афикса, као што не може ући ни у одређени контекст; неки од семантизованих афикса не би се могли уклопити у глагол при одређеној конституцији и сл. Поједини значењски елементи основних глагола предиспонирани су да приликом модификације добију одређену стилску, психолошку, социјалну боју — они су сами оператори своје наступајуће модалности. Одређени контексти претпостављају избор модификованог а не основног неутралног глагола.

Коначна лексикализација нових творевина је ретка: *мерити* > *меркати* = мотрити, бирати, вребати; *јецати* > *јецкати* = муцати (покрајинско значење, в. Речник САНУ). Процес који иде ка правој лексичкој измени каткада се зауставља на пола пута: *гурати* > *гуркати* = обраћати нечију пажњу на нешто подгуркивањем.

Посебно занимљиву тему, досад необрађену, представља изналажење оних типова глагола који не допуштају деминутивску модификацију, уопште или у неким својим значењским сегментима одн. са неким одређеним значењским ефектима (нпр., инпресивни, као *тамнети*, *жутети*; са великим ограничењима нетерминативни, као *желети*, *кретати се*). Вредна је пажње у неку

⁶ И. Г., рад из 1955—1956. г., 90—92.

⁷ Поводом *-ол-* споменуто је напред (прилог Д. Петровића). О афиксу *-ну-* такође је било речи. Приликом испитивања укупне грабе запазили смо како се, нпр., *-уцк-* везује увек за неко умањивање, према томе, оно је семантизовано; не може се исто рећи за, нпр., *-уш-*, које је деминуцијско у *пешуштити*, али не и у *пенуштити се*.

руку обрнута појава — да извесни деминуираћи глаголи индицирају ограничено значење у изходној речи (*пискарати*, *писуцкати* је „умањено“, „проређено“ *писати* = „бити писац“, „имати неко занимање везано за писање“, али не и у вези са основним значењем тога глагола). Све ово ваљало би проучити доследно категоришући како саме глаголе, тако и семантичке резултате евентуалног формалног деминуирања.

Ирена ГРИЦКАТ

ЗНАЧЕНИЯ АФФИКСАЛЬНОЙ ГЛАГОЛЬНОЙ ДИМИНУЦИИ

Резюме

Радосав Бошковић заштитио докторску дисертацију на тему о сүффиксах в јужнославјанских јазыках, а двадцат лет сүпустя, по его сүггестии, автор данного доклада, продолжил, в некотором смысле, ту же тему, исследовав сербохорватскую сүффиксальную (и иную) диминуцию глагольных слов. В данной статье, на ограниченном числе **выборочных** глаголов из первого труда (глаголы с элементами *к* и *ц*), проводится исследование диминутивных глаголов. Фактор уменшения может быть путем такой модификации инкорпорирован в субъект, объект и инструмент действия, затем в само действие различными способами (кратковременность, акустическое ослабление и т.п.). В такие глаголы иногда вносятся экстерные компоненты значений (неспокойное исполнение действия, скрытое, недоброжелательное, вызывающее и т.п.), а иногда они более ясно указывают на занимаемую позицию говорящих по отношению к действию (пренебрежительность, общение с детьми, ласковость). В этой области многие элементы переплетаются и взаимно обуславливаются.

В заключении, автор обращает внимание на проблемы, которые еще остаются неисследованными.

